

ÇALIŞKAN, Burçin (2022). “Yıldız Kelimesinin Kökenbilim Açısından Değerlendirilmesi”, Öğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4, s. 12-21.

Geliş Tarihi: 22.04.2022

Kabul Tarihi: 01.09.2022

YILDIZ KELİMESİNİN KÖKENBİLİM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Burçin ÇALIŞKAN*

ÖZET

Tarihî Türk lehçelerinin en eski dönemlerinden bu yana kullanılmakta olan ve Türkiye Türkçesi de dâhil olmak üzere günümüz Türk lehçelerinde değişik ses değişmelerine ve anlam genişlemelerine uğrayan *yıldız* kelimesi birçok çağdaş Türk lehçesine farklı fonetik değişmelere uğrayarak gelmiş ve oldukça yaygın bir kullanım alanı kazanmıştır. Bu kelimenin kökeni hakkında gerek etimolojik sözlüklerde gerekse bağımsız çalışmalarda çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Bu çalışmalarda kelimenin kökeni birbirinden farklı kelimelere dayandırılmış ve bugüne kadar geçirdiği süreçler birbirinden farklı bir şekilde açıklanmıştır. Bu makalede öncelikle kelimenin standart Türkiye Türkçesindeki ve ağızlardaki anlamları verilecek, ardından diğer Türk lehçelerinde aldığı biçimler gösterilecektir. Daha sonra incelenen tarihî metinlerde kelimenin hangi şekillerle ve anlamlarla kullanıldığına bakılıp bu kelime hakkında etimolojik sözlüklerde geçen görüşlere yer verilecek ve bu görüşler tek tek değerlendirilecektir. Ardından Fatma Özkan'ın, Duygu Yavuz Öz'ün ve Ayten Atay'ın makalelerinde *yıldız* kelimesinin kökeni hakkında geçen ifadeler ele alınacak ve bu etimolojilerin değerlendirilmesinden sonra kelimenin en makul kökeninin hangisi olabileceği sonucuna ulaşılabacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yıldız, Türkiye Türkçesi, Türk lehçeleri, kökenbilim

ANALYSING OF THE WORD "STAR" IN TERMS OF ETYMOLOGY

ABSTRACT

The word "star", which has been used since the earliest periods of historical Turkish dialects and has undergone different phonetic changes and semantic expansions in today's Turkish dialects, including Turkey Turkish, has come to many contemporary Turkish dialects by undergoing different phonetic changes and has gained a very common usage area. Very different opinions have been expressed about the origin of this word, both in etymological dictionaries and in independent studies. In these studies, the origin of the word was based on different words and the processes it went through until it came to the present are explained in different ways. In this article, firstly, the meanings of the word in standard Turkey Turkish and dialects will be given, then its forms in other Turkish dialects will be shown. Later, in the historical texts examined, the forms and meanings of the word will be examined and the views about this word will be shown in etymological dictionaries and these views will be discussed and evaluated one by one. Then, the expressions in Fatma Özkan's article will be discussed and after these etymologies, it will be concluded which the most plausible origin of the word can be.

Keywords: Star, Turkey Turkish, Turkish dialects, etymology

* Doktora Öğrencisi; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, burcinaliskan9@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9144-1642>.

GİRİŞ

Yıldız kelimesinin Türkçedeki kullanımı en eski metinlere kadar uzanmaktadır ve günümüze kadar da gelmektedir. Birçok Türk lehçesine farklı fonetik değişmelerle gelen ve oldukça yaygın olan bu kelimenin kökeni hakkında çok farklı görüşler dile getirilmiştir. Bu çalışmanın amacı yapılan değerlendirmeleri karşılaştırarak kelimenin en uygun kökeninin ne olabileceği sorusuna cevap bulabilmektir.

1. Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde *Yıldız* Kelimesinin Anlamları

1.1. Türkiye Türkçesinde *Yıldız* Kelimesi

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne bakıldığında *yıldız* kelimesi için yedi farklı anlam görülmektedir. Bunlar: “1. Çekirdeğinde oluşan füzyon sonucunda açığa çıkan enerjiyi uzaya ışınım biçiminde yayan, ışıklı gök cisimlerinden her biri. 2. Sinema, tiyatro veya müzikhol sanatçısı, star. 3. Bir noktadan çevreye beş veya daha fazla çıkıntısı olan çok köşeli şekil. 4. Bu biçimde olan. 5. Bir toplulukta, bir meslekte, üstün başarı gösteren kimse. 6. Baht, şans, talih. 7. Kuzey 360°'lik yön, kuzey” (Güncel Türkçe Sözlük).

1.2. Anadolu Ağzlarında *Yıldız* Kelimesi

1. “Alın yazısı (Nazilli- Aydın, Tire- İzmir, Arapkir- Malatya, Antakya- Hatay, Bor- Niğde, Ermenek- Karaman). 2. Atın alnında yıldız biçimindeki beyazlık, akıtma (İstanbul). 3. İğne deliği (Arapkir- Malatya, Bor- Niğde) (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 1979: 4267). 4. “Kılık, yakışık (Milas- Muğla)” (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 1979: 4268). “Kerkük ağzında *yulduz* biçimindedir” (Gülensoy, 2018: 935).

1.3. Çağdaş Türk Lehçelerinde *Yıldız* Kelimesi

Azerbaycan Türkçesinde *ulduz* biçimindedir ve “yıldız” anlamındadır (Akdoğan, 1999: 754).

Tatarcada kelime *yoldız* olarak ve “yıldız” anlamında geçmektedir (Tatarca-Türkçe Sözlük 1997: 120).

Kazakçada *julduz* biçimindedir ve üç anlamı bulunmaktadır: 1. Yıldız. 2. Beş köşeli şekil. 3. Ay (uydu olan değil yılın bölümü olan) (Kenesbayoğlu vd., 1984: 107).

Kırgızcada *cıldız* biçimindedir ve üç anlamı vardır: 1. Yıldız. 2. Teveccüh. 3. Sevimli, hoş (Yudahin, 1998: 209).

Özbekçede *yulduz* biçimindedir ve “yıldız” anlamındadır (Yaman ve Mahmud, 1998: 120-282).

Altaycada *cıldız*, *cılgıs* ve *ciltis* olmak üzere 3 farklı biçime sahip olan kelimenin iki anlamı bulunmaktadır: 1. Yıldız. 2. Şamanın tören giysisinin arka bölümünde yıldızları tasvir eden küçük levhalar (Gürsoy ve Duranlı, 1999: 61).

Kelime Öner’in *Kazan Tatar Sözlüğü*’nde bulunmamaktadır (Öner 2009). Gülensoy’un verdiği bilgilere göre kelime burada *yulduz* ya da *yoldız* biçimindedir (Gülensoy, 2018: 935).

Kelime Uygurcada *yulduz* ve *jultuz* biçimlerindedir ve “yıldız” anlamındadır (Necipoviç, 1995: 185-472).

Kelime Yakutçada “yıldız” anlamında ve *sulus* biçimindedir (Vasiliev, 1995: 304).

Paasonen'in *Çuvaşça Sözlük*'ünde kelimenin bulunmamaktadır (Paasonen 1950). Tuncer Gülensoy'un gösterdiğine göre kelime Çuvaşçada *sıltır/ saltar* biçimindedir (Gülensoy, 2018: 935).

Başkurtcada *yondoş*, Küerikce, Gagavuzca ve Türkmencede *yıldız*, Tarançicede *yiltis*, Sarı Uygurcada *yiltis*, Tarançicede *ciltis*, Hakasçada *çiltis*, Kara Kalpakçada *julduz*, Tuvaca ve Tofacada *sıltis*, Kızılcada *şiltis* biçimlerinde bulunmaktadır (Gülensoy, 2018: 935).

Kelime biçimlerine göre sınıflandırıldığında;

Yıldız biçiminde olan: Türkiye Türkçesi

Yıldız biçiminde olan: Küerikce, Gagavuzca ve Türkmence

Yiltis biçiminde olan: Sarı Uygurca

Yiltis biçiminde olan: Tarançice

Yulduz biçiminde olan: Özbekçe ve Uygurca

Yoldız biçiminde olan: Tatarca ve Kazan- Tatarca

Yondoş biçiminde olan: Başkurtça

Ulduz biçiminde olan: Azerbaycan Türkçesi

Juldız biçiminde olan: Kazakça

Julduz biçiminde olan: Kara Kalpakça

Jultuz biçiminde olan: Uygurca

Cıldız biçiminde olan: Kırgızca

Cıldıs biçiminde olan: Altayca

Cılgıs biçiminde olan: Altayca

Cıltıs biçiminde olan: Altayca ve Hakasça

Ciltis biçiminde olan: Tarançice

Sıltıs biçiminde olan: Tuvaca, Tofaca, Kızılcıca

Sulus biçiminde olan: Yakutça

Sıltır/ Saltar biçiminde olan: Çuvaşça

1.4. Tarihî Metinlerde *Yıldız* Kelimesi

Tarama Sözlüğü'ne bakıldığında kelimenin anlamı; “baht, talih” olarak geçmektedir (Tarama Sözlüğü, 1996: 4580).

Kâmus-ı Türki'de “necm, kevkeb, sitâre, ahter” olarak açıklanmıştır (Kamus-ı Türki).

Yıldız sözcüğü *Orhun Yazıtları*'nda bulunmuyor. Kelime *Maytrısimit*'te *yiltuz* biçiminde ve “kök, esas” anlamıyla geçmektedir (Tekin 1976: 4-13-18). *Kutadgu Bilig*'de 2132, 6045, 4411, 1704, 5907. beyitlerde *yıldız* biçiminde geçmekte ve “kök, esas” anlamında kullanılmaktadır. (Arat, 1979, s. 539). *Divan-ı Lügatit Türk*'te kelime *yıldız* biçimindedir ve “ağacın kökü” anlamındadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 971). İncelenen Çağdaş Türk lehçelerine bakıldığında Uygurca ve Karahanlıcadaki “kök” anlamı bugün devamlılık göstermemiştir.

Nehcü'l- Ferâdis'te “yıldız” anlamıyla *yılduz* biçiminde geçerken (353-8, 241-6, 367-13, 367-15, 372-9, 367-17) (Ata, 2014, s. 485), yine “yıldız” anlamıyla *yulduz* biçiminde de geçmektedir. (353-8, 241-6, 367-13, 367-15, 372-9, 367-17) (Ata, 2014, s. 491). *Behcetü'l- Hadâik Fî Mev'izati'l- Halâik*'te “yıldız” anlamıyla *yıldız* ya da *yılduz* biçimiyle geçmektedir

(2a8, 38a4, 70a12, 92a17, 104b6, 105a21, 137a12, 145a22, 60b10, 89b14, 104b16, 110a11, 92a15) (Canpolat, 2018: 659).

1.5. Sekentir/ Sekendiz, Erentir/Erentiz Kelimeleri ve Etimolojileri

Yıldız kelimesinin etimolojisini yapmadan önce *sekentir/ sekendiz*, *erentir*, *erentiz* kelimelerinin anlamlarına, tarihte kullanımına ve etimolojilerine bakmak gerekmektedir.

a. Sekentir/ Sekendiz

Güncel Türkçe Sözlük'te kelime *sekendiz* olarak geçmekte ve “Satürn gezegeni” anlamı verilmektedir (Güncel Türkçe Sözlük). *TDV İslam Ansiklopedisi*'nde de kadim yedi gezegenden biri olan Satürn'ün isimlerinden biri olarak yine *sekendiz* ismi geçmiştir (Unat, 2013: 536). Yani *sekentir* ya da *sekendiz* kelimesi tarihî metinlerde “Zühre yıldızı” da denilen Satürn gezegenine verilen isimlerden biridir (Karakurt, 2017: 215).

Kelimenin etimolojisine bakıldığında Clauson *sekentir* kelimesinin *Kutadgu Bilig*'de alıntı bir kelime olduğunu, “Satürn gezegeni” anlamında geçtiğini, yazımının belirsiz olduğunu, -r ya da -z ile yazılmış şekillerinin bulunabileceğini ve Türkçe etimolojisinin bulunmadığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 822). Brockelmann *sekentir* biçiminin *sekendiz*den daha eski olduğunu ve buradaki +dIz, +dUz ekinin *yulduz*, *kündüz*, *munduz* gibi kelimelerde de bulunan bir yapım eki olduğunu belirtir. Bu durumda kelimenin kökünün sek- fiili olduğu düşünülebilmektedir. -An ekinin ise -gAn kökenli bir partisip eki olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak partisip ekinden sonra yapım ekinin gelmesi zor olduğu için bu etimoloji zayıf kalmaktadır (Toprak, 2004: 23). Bir diğer etimoloji ise *sekentir* kelimesinin *erentüz* kelimesinden analogi yoluyla türetilmiş olabileceğidir. Ancak *sek şeklinde bir isim köküne tarihî kaynaklarda hiç rastlanmamış olması problem doğurmaktadır (Kabadayı, 2007: 114).

b. Erentir/ Erentiz

Kelime *Güncel Türkçe Sözlük*'te *erendiz* olarak geçmektedir ve anlam olarak Jüpiter verilmektedir (Güncel Türkçe Sözlük). *TDV İslam Ansiklopedisi*'nde de kadim yedi gezegen olarak tanımlananlardan biri olarak da Jüpiter ya da Müşterî anlamında *erendiz*den bahsedilir (Unat, 2013: 536). Kelimeye *Divan-ı Lügati't Türk*'te de terazi yıldızı ya da Müşterî yıldızı anlamında *erentüz* olarak rastlanır (DLT Dizin). Kaşgarlı Mahmud yıldızlara genel olarak “yulduz” denildiğini ancak bunların kendi aralarında ayrıldıklarını belirterek *Erentüz* isiminin Müşterî yıldızına verildiğini dile getirir (Emeç, 2019: 90-91). Kelime *Kutadgu Bilig*'de *erentir* olarak geçmektedir. Anlamının ise Terazi burcu, Müşterî (Jüpiter) yıldızı olduğu söylenmektedir (Arat, 1979: 157). Ögel Kaşgarlı Mahmud'un Müşterî yani Jüpiter yıldızına *erentüz* dediğini belirtmiş, terazi burcu ve Müşterî yıldızının kaynaklarda birbirine karıştığını ama bu duruma en iyi açıklamayı Brockelmann'ın yaptığını belirtmiştir. Buna göre, *eren-tüz* kelimesinin yıldız olarak Müşterî (Jüpiter) burç olarak ise Terazi burcu için söylendiğini, kelimenin *Eren-tir* ya da *Eren-tiz* olarak da okunabileceğini belirtmiştir (Ögel, 1995: 217). Kelime Yunus Emre'de de yedi feleğin altıncı tabakasında bulunan ve *Bercîs*, *Bircîs*, *Hürmüz*, *Sâkıt*, *Jüpiter* adları da verilen Müşterî yıldızına verilen isimlerden biridir ve orada da *erendiz* şeklindedir (Özdemir, 2020: 503).

Etimolojik olarak incelemek gerektiğinde Clauson *eren tü:z* şeklinde bir açıklama yapar. Buradaki *eren* için “adam” anlamını verirken *tü:z* için ise “benzer” anlamını verir. Kelimenin bu ikisinin birleşiminden oluşan bir yıldız adı olduğunu ve “ikizler” anlamı taşıdığını ileri sürer (Clauson, 1972: 237). Ayrıca Clauson bu yıldızın gerçek kimliğinin belli olmadığını ileri sürüp harflendirilmesinde de hata olduğunu belirtir. Kelimenin *Kutadgu Bilig*'in Arat neşrinde *erentir*

olarak geçtiğini ama bunun yanlış olduğunu belirtir. Çünkü ona göre böyle bir yazım *Kutadgu Bilig*'in diğer nüshalarına uymamaktadır (Clauson, 1964: 363-364). Kelimeye etimoloji önerisi olarak er “er, erkek, yiğit”, kelimesine eski çokluk eki olan +en getirilerek önce eren kelimesinin türetildiği, buradan da +tüz ekiyle erentüz kelimesinin türetildiği söylenebilir. Buradaki +tüz ekinin sekendiz “Satürn”, yiltiz “kök, temel, esas, kunduz “kunduz”, küntüz “gündüz”, savdız “yazılı ve sözlü edebiyat”, yaldız “alevli, parlak” kelimelerinde de bulunan bir isimden isim yapım eki olduğu düşünülmektedir (Kabadayı, 2007: 110).

2. Yıldız Kelimesi Hakkında Yapılmış Etimolojiler

Kelime Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* 'nde bulunmamaktadır (Eren, 1999). Clauson'da kelime *yultuz* olarak geçmiş ve “sabit yıldızlar ve gezegenler için verilmiş genel bir terim” tanımı yapılmıştır (Clauson, 1972: 922). Clauson, sözlüğünde genel anlamda tarihî metinlerle kanıtlanmayan farazi köklere yer vermediği için burada da kelimeyi farazi bir köke götürmemiş ve kökenini açıklamamıştır.

Eyüboğlu'nun sözlüğünde kelimenin Eski Türkçedeki biçimi olarak *yaltuz* gösterilmiş, anlamı ise “parlayan, ışıldayan” olarak belirtilmiştir. *yolyul* kelimesinin “kaynak, pınar, çay, göze” gibi anlamlar taşıdığını; “ışımak, parlamak” anlamlarını taşıyan bir *yol-* fiilinden *yoldramak/ yoldrimak* “parlamak, ışımak”, *yolratmak/ yolritmak* “parlatmak, yalımlandırmak, akmak” gibi kelimelerin türediğini dile getirmiştir. Yine *yulak* “su kaynağı, yerden fışkırp parlayan su”, *yuldruk* “parlak”, *yula* “ışıldak, ışıklık” kelimeleri de bu köke dayandırılmıştır. Eyüboğlu'na göre *yold-/ yolt-* fiiline –uz eki getirilerek *yold-uz/ yolt-uz* kelimesi türetilmiş ve o> u değişimi sonucu *yolyul/yolduz-yoltuz> yulduz-yultuz* biçimini almıştır. u>ı dönüşmesi ile de *yulduz>yılduz>yıldız* hâlini almıştır (Eyüboğlu, 1998: 390-391). Eyüboğlu'nun *yold-/ yolt-* fiiline -uz eki eklenmesi şeklinde açıklamaktadır lâkin Gabain'de -uz biçiminde bir fiilden isim yapma eki bulunmamaktadır.

Nişanyan ise bu kelimenin *yal-/ yaldra-* “parıldamak, ışımak” fiiliyle ilişkisinin açık olmadığını belirterek bu kelimenin en eski kaynaklarda *yultuz* biçiminde kullanıldığını söylemiştir (Nişanyan, 2010: 960).

Erdal *yıldız* kelimesini *yultuz* “yıldız” olarak ele almış, bu kelimenin *yuldri-* “parlamak” fiilinden geldiğini söylemiş ve kelimenin etimolojisini *yultri-z> yultuz* olarak açıklamıştır (Erdal, 1991: 323). Türkçede –z fiilden isim türetme eki bulunmaktadır ve bu durum bu etimolojinin kabul edilebilirliğini göstermektedir ancak *yultri-* kökünün ilk şekil olamayacağı, bunun ancak bir gövde olabileceği açıktır.

Doerfer *yulduz* biçiminde gösterdiği *yıldız* kelimesinin kökenini *yula* “meşale, ışık” kelimesine dayandırır (Doerfer, 1967: 4). Hatta bunun da kökünün *yul* kelimesi olduğunu dile getirir (Doerfer, 1967: 5).

Sevortyan kelimenin kökünü “parlak bir şey” anlamındaki **yalt< yal-t* biçimine dayandırır. Bu isim kökünden *yaldri-* “parlamak” fiili türetilmiştir ve *yıldız* kelimesinin bir önceki hâli de budur (Sevortyan, 1989: 94).

Gülensoy ise kelimenin altı farklı anlamını vermiştir. Kelimenin Eski Türkçede *yıldız*, *yultuz*; Uygurcada *yültuz* olarak, Orta Türkçede *yulduz* “yıldızların genel adı”, Genel Türkçede *yultuz< *yultur* [=Çuvaşça *sıltur< *yultur*], Çağataycada *yildiz* olduğunu söyledikten sonra Anadolu Ağızlarındaki kullanımlarını vermiştir. Sonrasında ise bu kelime hakkındaki farklı etimolojik görüşleri ortaya koymuştur. İlk olarak Sevortyan'ın görüşünü sunan Gülensoy, Sevortyan'a göre bu kelimenin *yult* “ses taklidi” -u-z “ek” biçiminde meydana getirildiğini, bu

görüğe kanıt olarak ise Kazan Tatar Türkçesindeki “parlamak, ışık saçmak, şimşek çakmak” anlamlarındaki *yalt-yult*, *yalkın* ve *yaltırav* kelimeleri ve Türkiye Türkçesindeki *yıldırım* kelimesinin verildiğini belirtir. Kazan Türkçesinde bulunan *yulduz* kelimesindeki *yult(d)* yapısının yansıma bir kelime olduğu söylenmiştir. Doerfer’in ise bu kelimeyi <*yulduz olarak verdiğini belirten Gülensoy, Vambery’nin kelimenin etimolojisini *yolduz*, *yaldız*< *yal*, *yıl*, *yol*, *yul* “parlamak” olarak verdiğini belirtir. Talat Tekin’in *yultuz*, *yıldız* adı ile *uldra* “parlamak” fiilinin aynı kökten geldiğine dair görüşünü de belirten Gülensoy Egorov’un da Talat Tekin’e benzer bir görüşünün bulunduğunu ona göre Çuvaşçadaki *saltar/ siltır* kelimesinin etimolojisine bakılarak bu kelimenin *yal-* “yanmak” kökünden geldiğini dile getirir ve Egorov’un bu kelimeyi Türkmencedeki *yaldra-* fiiliyle karşılaştırdığını belirtir. Marcel Erdal’ın bu kelime hakkındaki etimolojisini de vermiştir. Erdal’a göre kelimenin etimolojisi <yultrı- [**yultrı-z*] *yultız*) şeklindedir. Ancak Gülensoy Talat Tekin’in bu görüşü kabul etmediğini de dile getirir. A.T Kaydarov’un etimolojisini de verir. Buna göre kelimenin etimolojisi *yaldız* “yansıma” <*yul[jıl (> jilt)], <juldız< *jul-t-z olmalıdır. Jaruzakov’un bu kelime için < *juld [**jilt*]+ız “parlayan, parlayan cisimler” biçiminde bir etimoloji yaptığını da belirttikten sonra Aranov’un *juldız*< *juld* [> jilt] olarak verdiği etimolojisini de gösterir. Zajaczkowski’nin ise bu kelimenin *ya- köküne dayandığını ve bunun kanıtının da hem Türkiye Türkçesinde hem de diğer lehçelerde bulunan yıldız ve yaldız sözcüğünün bulunması olduğunu söyleyerek Zajaczkowski’ye göre bu iki kelimenin aynı kelimenin farklı varyasyonları olduğuna dikkat çeker. Bütün bu açıklamaları yapan Gülensoy’un yaptığı etimoloji ise *yalduz*< *yulduz*< *ya(u)-l+d(t)ı(u)z<*yultur biçimindedir (Gülensoy 2018: 935). Bu etimolojiye bakıldığında kelime *ya- köküne dayandırılmış ve üzerine -l fiilden isim türetme eki getirilmiştir. Bunun üzerine +dız/+duz biçiminde bir isimden isim türetme eki getirildiği varsayılmıştır. Kelimenin *ya- köküne götürülmesi diğer görüşlerle birlikte değerlendirildiğinde daha makuldür. -l fiilden isim türetme ekinin gelmiş olması da yine mümkün olabilecek bir görüştür. Çünkü Türkçede -l fiilden isim türetme eki bulunmaktadır. Ancak yukarıda bahsedilen sekendiz, kelimelerinde de geçen +dız/+duz eki açıklaması tartışmalıdır. Çünkü Gabain’e bakıldığında +dız/+duz biçiminde bir isimden isim türetme eki bulunmadığı görülmektedir. Bu kelimenin etimolojisi hakkında en geniş bilgiyi verenlerden biri de Özkan’dır. Özkan makalesinde öncelikle *yalduz* kelimesinin “yaldız, yaldırak, parlak şey, hilali”, *yalduzlamak* fiilinin “tezhîb, tezyin itmek, ziynet virmek”, *yulduz* kelimesinin “yıldız, kevkeb, necm, ahter, sitare, yıldız resminde şeyler, seyyare” anlamlarına geldiğini dile getirir (Özkan 2003: 159). Özkan Sevortyan’ın görüşlerine ayrıntılarıyla yer vermiştir. Özkan’a göre yıldız, yıldırım, ışık, alev, yalın ve yalım sözcüklerinin kökü “parlamak, aydınlatmak, ışık saçmak” anlamlarına gelen *ya- fiilidir. (Özkan, 2003: 164). Şinasi Tekin’in görüşünü de veren Özkan, Tekin’in bu kelimedeki r/z denkliği bulunduğuna dair iddiasını açıklar. Buna göre kelimenin *yaltız*>*yultuz*>*yıldız*\ *yaltız*>*yaldız* biçiminde bir fonetik değişime uğradığını söyler (Özkan, 2003: 165). Aynı eke sahip olduğu düşünülen *sekendiz* ve *erentiz* kelimelerinin *sekendir* ve *erentir* biçimlerinin de bulunması bu görüşü destekler niteliktedir.

Besim Atalay’ın da bu konudaki görüşlerine yer veren Özkan, Atalay’ın bu kelimeyi *yıl+diz* olarak ayırdığını bu +diz yapısının ise ek olduğunu söylediğini belirtmiştir. Ayrıca Özkan yukarıda değinilen kişilerin görüşlerini de vermiştir ve bunun ardından Çağdaş Türk lehçelerindeki *yalt-yult*, *yesin*, *yalın* ve *yaltıraw* kelimelerinin, Anadolu ağızlarındaki *yalman*, *yaltrık* kelimelerinin *alev*, *ışık*, *alaz/yalaz* sözcüklerinin yanı sıra incelenen *yıldız* kelimesinin de ortak bir *ya- kökünden türediğini dile getirmiştir (Özkan, 2003: 170). Bu makalede yıldırım, yıldız, alev, *alaz/yalaz*, *ışın* ve *ışık* kelimelerinin hepsinin ortak bir *ya- köküne dayandırıldığı görülmüştür. Öz de *ya- kökünün Türkçenin en eski köklerinden biri olduğunu ve birçok

kelimenin bu kelimedenden türetildiğini belirtir (Yavuz Öz, 2020: 1). Bu kelime yazılı metinlerde geçmediğinden ilk kez hangi anlamda kullanıldığı da bilinmemektedir. Ancak tarihî metinlerde Ay ve Güneş için kullanılan *yalçık* ve *yaşık* kelimeleri bunların da *ya- köküne dayandığı ihtimalini güçlendirmektedir. Bu iki kelimedenden yola çıkıldığında ikisinin de ortak özelliğinin “ışık” olmasından dolayı *ya- kökünün parla- anlamında olduğu düşünülebilmektedir. Bu anlamdan daha sonra “ısınmak ve ateş” anlamları çıkmış olabileceği gibi tam tersi düşünülerek önce ateş kavramının daha sonra bu anlamdan ışık kavramının ortaya çıktığı da düşünülebilir. Ancak Ay’ın ısıtıcı bir özelliğinin olmaması bu görüşü zayıflatır. Eğer ateş anlamı daha eski olacaksa bunun için ateşin parlaklığına öncelik verilmesi daha uygun düşmektedir ki eski Şaman inançlarında da ateşin Güneş ve Ay’ın bulunduğu yerden geldiği düşüncesi bulunmaktaydı. Bu nedenle üçünün de ortak özelliği olan parla- anlamının en eski anlamı olduğu daha muhtemeldir. Diğer yandan kelimenin anlamı yanaş-, yaklaş-, bir araya gel- de olabilir ki yanaş- ve yaklaş-fiillerinin kökünde de *ya- olduğu görülmektedir. Bu anlam önce iki kişi ya da nesnenin bir araya gelmesi anlamında kullanılırken daha sonra yakıcı ve yanıcı maddenin bir araya gelmesiyle ateşin ortaya çıkması ve buradan çıkan ışıktan dolayı daha sonra parla- anlamında da kullanılması ihtimali bulunmaktadır. Kaldı ki tarihte de ateş yakmak için iki taşın birbirine sürtüldüğü bilinmektedir (Yavuz Öz, 2020: 2).

Atay da benzer bir görüş ortaya koyarak *yıldız* kelimesinin kökenini *ya- köküne dayandırır ve bu fiilin anlamının “parlamak, ışıltamak” olduğunu ileri sürer (Atay, 2006: 7).

Bütün bu görüşler değerlendirildiğinde kelimenin diğer benzer anlamlı kelimelerle karşılaştırılması sonucu *ya- kökünden türemiş olması makul görünmektedir. Ama bu *ya- kökünden yıldız hâlini nasıl almış ve hangi ekleri alarak ve hangi ses değişmelerine uğrayarak bu hâle gelmiştir sorusuna cevap vermek gerekmektedir.

Kelimenin kökü *ya- olarak kabul edilirse bu ünlünün daralmasında söz başında bulunan y- sesinin daraltıcı etkisinin olduğu düşünülebilmektedir. Bu daralmayı bu şekilde açıkladıktan sonra kalan -ldız biçiminin nasıl bölünebileceğine bakmak gerekmektedir. Görünen o ki -l- eki -dız yapısından ayrıdır. Kaldı ki aynı -dız yapısına yine “yıldız, gezegen ve burç” anlamlarına sahip *sekendiz*, *erendiz* gibi kelimelerde de rastlanmaktadır. Ancak bu ekin de tek bir ek değil birkaç ekin bir araya gelmesiyle meydana geldiği düşünülmektedir. Fakat ona gelmeden bu -l- ekinin ne olabileceği düşünülmelidir. -l- eki fiilden fiil türetme (edilgenlik) eki olabilir ama bu durumda ardından gelen yapıda fiilden isim türetme eki bulunabilmelidir.

Eski Türkçede fiilden isim türeten bir -d yapım eki bulunmaktadır ve bu ek *yıld* “koku”, *tod* “dolu”, *kid* “sonra, arka” gibi kelimeleri türetmiştir (Gabain, 2007: 51). Ancak örnekler bakıldığında bu ekin tek heceli olan ve kök biçiminde olan kelimelere geldiği görülmektedir. Eski Türkçede kuvvetlendirme işlevi bulunan -d- fiilden fiil türeten bir ek de bulunmaktadır ve bu ek *tod-* “doymak”, *kod-* “koymak” gibi fiiller türetilmiştir (Gabain, 2007: 58). Eğer *yıldız* kelimesinin -d- fiilden fiil yapım ekiyle türediği kabul edilirse -(1)z ya da -ız biçiminde bir fiilden isim türeten yapım eki ile isim hâline gelmiş olması gerekiyor. Eski Türkçede -z biçiminde bir fiilden isim türetme eki bulunmaktadır ve bu ek *uz* “usta, iyi”, *söz* “söz”, *semiz* “besili” isimleri türetmiştir (Gabain, 2007: 55).

Eğer -d fiilden isim yapım eki olduğu kabul edilirse o zaman da yine +(1)z ya da +ız biçiminde bir isimden isim türetme eki olması gerekmektedir. Türkçede *kögüz* “göğüs”, *köz* “göz”, *biz*, *müyüz* “boynuz”, *tiz* “diz” kelimelerinde bulunan ve genelde organ adlarına eklenip ikilik bildiren +z eki bulunmaktadır (Gabain, 2007: 46). *yıldız* kelimesinde ikilik anlamı bulunmadığı için bu görüş zayıf bulunsa da *erentüz* kelimesine Clauson’ın “ikizler burcu” anlamı

vermesi ve buradaki *tüz* yapısının anlamını “birlikte” olarak değerlendirmesi yine de bu ihtimali değerli kılmaktadır.

Şimdi -l sesinin fiilden isim türetme eki olup olamayacağına bakmak gerekmektedir. Eski Türkçede *mal* “bakan”, *kırsıl* “vadi”, *tükel* “bütün, hep”, *osal* “ihmalkâr” kelimelerini türeten -l fiilden isim türetme eki bulunmaktadır (Gabain, 2007: 53). Bundan sonra ya d- isimden fiil türetme eki ya da +d isimden isim türetme ekinin bulunması gerekir. Eğer d- sesi isimden fiil türetme eki olarak kabul edilirse Eski Türkçede *kutad-* “mutlu olmak”, *yagıd-* “düşman olmak” kelimelerinde böyle bir ekin bulunduğu görülecektir (Gabain, 2007: 48). Bu durumda -(1)z ya da -ız biçimindeki fiilden isim türetme ekinin eklenmesi gerekir ki yukarıda bu ekten bahsedilmiştir.

-l sesi fiilden isim türetme eki olarak kabul edilmesi sonucu düşünülebilecek ikinci görüş +d sesinin isimden isim türetme eki olmasıdır. Ancak Eski Türkçede böyle bir isimden isim türetme eki bulunmadığı için bu görüş de çürümektedir.

Bu durumda *yıldız* kelimesi için düşünülebilecek etimolojilerden ilki <*ya-l-d-(1)z> yıldız olabilir. İkinci olarak <*ya-l+d-(1)z> yıldız etimolojisi düşünülebilir. Üçüncü ihtimal ise her ne kadar kelimenin kendisinde ikilik anlamı olmasa da aynı ekle türediği düşünülen *ekentir* kelimesine ikizler anlamı verilmiş olmasından dolayı <*ya-l-d+ız etimolojisidir. Eğer bu görüş kabul edilirse *yıldız* kelimesinin “ikilik” anlamı taşımamasına rağmen *ekendiz* kelimesinin de “yıldız, gezegen” anlamından dolayı bir analogiyle bu eki almış olduğu düşünülebilmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak *yıldız* kelimesi hakkında birçok etimoloji önerinde bulunulmuştur. Ancak yapılan değerlendirmeler sonucunda bu kelimenin *ya- köküne dayandırılması en makul görüş olmaktadır. Kelimenin kökünün *ya- fiili olduğu kabul edildiğinde bu kökten *yıldız* kelimesinin nasıl türediğine bakmak gerekmektedir. Öncelikle bu kelimenin ünlüsünün nasıl daraldığı mevzuu gündeme gelmiştir. Bu durumun söz başındaki y- sesinin daraltıcı etkisiyle meydana gelmiş olması yüksek bir ihtimaldir. Nitekim kelimenin hem *yaldız* hem *yıldız* biçiminin olması bu daralmanın da kanıtını oluşturmaktadır. Sonrasında üzerine gelebilecek ekler değerlendirildiğinde üç görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi *ya- fiiline fiilden fiil türetme eki -l-, sonra -d- fiilden fiil türetme eki ve ardından -(1)z fiilden isim türetme eki getirilerek <*ya-l-d-(1)z biçiminde, ikincisi ise <*ya- fiil köküne -l fiilden isim türetme eki, +d- isimden fiil türetme eki ve sonra da -(1)z fiilden isim türetme eki eklenerek <*ya-l+d-(1)z biçiminde olabilir. Üçüncü etimoloji örneği ise *ya- köküne önce -l- fiilden fiil türetme eki, onun üzerine -d fiilden isim yapım eki eklenmiş, ardından genellikle *göğüs*, *göz*, *ikiz* gibi kelimelerde de kullanılan ve ikilik anlamı taşıyan +(1)z ya da +ız isimden isim türetme eki eklenerek <*ya-l-d+ız şeklinde oluşturulmuş olabilir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Yaşar (1999). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*. C. 2. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. Yay. Haz. Kemal Eraslan- Osman Fikri Sertkaya- Nuri Yüce. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- ATA, Aysu (2014). *Nehcü'l- Ferâdis Uştmahtarınıñ Acuķ Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ATAY, Ayten (2006). “*Türkçede *ya- (Parlamak) Kökü ve Türevleri*”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 2006-II, s.s. 7-28.
- CANPOLAT, Mustafa (2018). *Behcetü'l- Hadâik Fî Mev'izati'l- Halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard (1964). “*Early Turkish Astronomical Terms*”, UAJb, 35, s.s. 350-368.
- CLAUSON, Sir Gerhard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- DOERFER, Von Gerhard (1967). *Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen*. C. 3. Wiesbaden.
- EMEÇ, Gökçe (2019). “*Uygur Türklerinde Gök ve Gök Cisimleriyle İlgili Efsanelerin İncelenmesi*”, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2019/13, s.s. 87-100.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican- AKKOYUNLU, Ziyat (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't- Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation*. C. 1. Otto Harrassowitz- Wiesbaden.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- EYÜPOĞLU, İsmet Zeki (1998) *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- GABAIN, Annamaria Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- GÜRSOY, Naskali Emine- DURANLI, Muvaffak (1999). *Altayca Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KABADAYI, Osman (2007). *Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- KENESBAYOĞLU vd. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Çev. Hasan Oraltay- Nuri Yüce- Saadet Pınar. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- NECİPOVIÇ, Emir (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev. İklil Kurban. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NİŞANYAN, Sevan (2010) *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Everest Yayınları.
- ÖGEL, Bahaaddin (1995). *Türk Mitolojisi*. Cilt: 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZDEMİR, Mehmet (2020). “*Yunus Emre'de Kozmolojinin Estetik Sunumu*”, Journal of Turkish Language and Literature. s.s. 493-518.
- ÖZKAN, Fatma (2003). “*Yıldırım, Yıldız, Alev, Alaz/ Yalaz, Işın ve Işık Kelimeleri Nereden Geliyor?*”, Bilig, Sayı: 27, s.s. 157-178.
- PAASONEN (1950). *Çuvaş Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SEVORTYAN, E. V. (1989), *Etimoloğičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*, C. 4. Moskva. *Tatarca-Türkçe Sözlük*. (1997). Kazan-Moskova.
- TEKİN, Şinasi (1976). *Maytrisimit*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tarama Sözlüğü* (1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. C. 6 U-Z.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1979). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. C. 11 U-Z.
- TOPRAK, Funda (2004). “*Türklerde Kozmoloji Bilgisi ve İslam Sonrası Metinlerde Geçen Yıldız-Gezegen İsimlerinin Etimolojisi*”, TİKA 1. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, s.s. 20-27.
- UNAT, Yavuz (2013). “*Yıldız*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 43, s.s. 534-538.
- VASILIEV, Yuriy (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÇALIŞKAN, Burçin (2022). “Yıldız Kelimesinin Kökenbilim Açısından Değerlendirilmesi”, Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4, s. 12-21.

YAMAN, Ertuğrul- Nizamiddin Mahmud (1998). *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YAVUZ ÖZ, Duygu (2020). “Işık ve Ateş Kavram Alanlarının Ortak Kökü *ya- Ve Türevleri”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 9(1), s.s. 1-25.

YUDAHİN, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*. Çev. Abdullah Taymas. C. 1. A-J. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

DLT DİZİN https://altaica.ru/LIBRARY/turks/Mahmud_turkish_index.pdf (ET: 13.06.2022)

Kâmus-ı Türki, <http://www.kamusiturki.com/> (ET:22.12.2021)

KARAKURT, Deniz (2017). *Aktarma Sözlüğü Açıklamalı Türk dillerinden Anadolu Türkçesine*. E-kitap

<https://books.google.com.tr/books?id=UENBDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false> (ET: 13.06.2022).

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/> (ET: 22.12.2021)